

RAQOBAT MUHITI TAHLILI KICHIK BIZNES VA TADBIRKORLIK RAQOBATBARDOSHLIGI SHAKLLANTIRISHNING ASOSI SIFATIDA

Vaisov Dilshod Ibodullayevich
Ma'mun NTM o'qituvchisi, URDU
mustaqil tadqiqotchisi,
ddvais5@gmail.com

Kabulov Bahrom Kabulovich
Ma'mun NTM o'qituvchisi

Annotatsiya

Mazkur maqolada raqobat muhiti tahlili, uning korxona raqobatbardoshligiga ta'siri, tadbirkorlik subyektlarining raqobat va raqobat muhitiga munosabati, raqobatchilik to'g'risida tadbirkorlar tushunchalari tahlili mualliflar tomonidan o'tkazilgan so'rovnoma natijalari asosida amalga oshirilgan. Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi tomonidan o'tkazilgan so'rovnoma hisobot natijalari asosida O'zbekiston Respublikasi va Xorazm viloyati bo'yicha raqobat muhitining solishtirma baholash tahlili o'tkazilib tegishli xulosa va takliflar chiqarilgan.

Kalit so'zlar: raqobat muhiti, raqobatchilar, raqobat muhitini baholash, raqobatbardoshlik, kichik biznes va tadbirkorlik, raqobatbardoshlikni shakllantirish, raqobatbardoshlikni ta'minlash, raqobat muhiti tahlili

Аннотация

В данной статье проведен анализ конкурентной среды, ее влияния на конкурентоспособность предприятия, отношение субъектов хозяйствования к конкуренции и конкурентной среде, анализ понимания конкуренции предпринимателями на основе результатов опроса, проведенного авторами. Также по результатам обследования, проведенного Агентством по статистике при Президенте Республики Узбекистан, был проведен сравнительный оценочный анализ конкурентной среды Республики Узбекистана и Хорезмской области и выданы соответствующие выводы и предложения.

Ключевые слова: конкурентная среда, конкуренты, оценка конкурентной среды, конкурентоспособность, малый бизнес и предпринимательство, формирование конкурентоспособности, обеспечение конкурентоспособности, анализ конкурентной среды

Abstract

In this article, the analysis of the competitive environment, its impact on the competitiveness of the enterprise, the attitude of business entities to the competition and the competitive environment, the analysis of the entrepreneurs' understanding of competition was carried out based on the results of the survey conducted by the authors. Also, on the basis of the results of the survey report conducted by the Statistical Agency under the President of the Republic of Uzbekistan, a comparative assessment analysis

of the competitive environment of the Republic of Uzbekistan and Khorezm region was conducted and appropriate conclusions and proposals were issued.

Keywords: competitive environment, competitors, evaluation of competitive environment, competitiveness, small business and entrepreneurship, formation of competitiveness, ensuring competitiveness, analysis of competitive environment.

KIRISH

“Raqobat muhiti va uning tadbirkorlik subyektlari faoliyatiga, ularning raqobatbardoshligini shakllantirish hamda ta’minlashga ta’siri” mavzusi uzoq o’tmishga ega va ko’plab qiziqarli samarali tadqiqotlar o’tkazilishiga asos bo’lgan mavzu bo’lib, mavzuning dolzarbligi va ahamiyati hozirgi iqtisodiy davrda ham aslo pasaymagan. Ayniqsa, bizning respublikamiz singari jadal rivojlanayotgan mamlakatlarda sog’lom raqobat muhitini ta’minlash hamda shu orqali kichik biznes va tadbirkorlikni yanada rivojlantirishga ustuvor yo’nalish sifatida qaralmoqda.

ADABIYOTLAR SHARHI

Iqtisodiyotda raqobat muhitini yaxshilash hamda mamlakatimiz bo’ylab barcha mintaqalar hamda tarmoqlarda sog’lom raqobat muhitini shakllantirishga oxirgi yillarda juda katta e’tibor berilmoqda. Xususan, O’zbekiston Respublikasi Prezidentining “Raqobat muhitini yanada rivojlantirish va iqtisodiyotdagi davlat ishtirokini qisqartirish bo’yicha qo’shimcha chora tadbirlar to’g’risidagi 2020 yil 6 iyuldagi PF – 6019sonli Farmoni [1] hamda ushbu farmon asosida qabul qilingan “2020-2024 yillarda tovar va moliya bozorlarida raqobatni rivojlantirish Strategiyasi” ushbu yo’nalishda juda katta islohotlar o’tkazilishiga sabab bo’lib, nafaqat sog’lom raqobat muhitini yaratish, balki respublikamizning barcha mintaqalarida va iqtisodiyot tarmoqlarida yuqori iqtisodiy o’sish, tadbirkorlik faoliyatini rivojlanishi hamda kengayishiga katta ta’sir ko’rsatdi. Ushbu normativ – huquqiy hujjat bizning mazkur tadqiqotimizda ham muhim axborot manbasi sifatida asos qilib olindi.

Raqobat muhiti va uning iqtisodiyotga, tadbirkorlik subyektlariga ta’siri mavzusida ko’plab dunyoga mashhur olimlar tadqiqotlar o’tkazishgan. Adam Smit, Jek Robinson, F Hayek hamda Maykl Porterlar shular jumlasidan bo’lib, MDH davlatlari olimlaridan A.Yu.Yudanov, R.A.Fatxutdinov, L.G.Azoyev, E.V. Drobot, N.N.Belanova, N.Chuykov, T.Abdigulov, A.Kadiraliyev, R.A.Allahverdov, A.A.Zyuskin, E.P.Garmashova va boshqalar mazkur yo’nalishda samarali ilmiy tadqiqot ishlarini olib borishgan. Mahalliy tadqiqotchilarimizdan, D.N. Sayfullayeva, Sh.S.Sharipov, N.X.Olimova, T.A.Azimova, H.B. Shokirov, D.S.Qosimovalar raqobat muhiti bilan bog’liq qiziqarli ilmiy ishlanmalarni yaratishgan bo’lib, mazkur ishimizda ularning ilmiy ishlaridan ham foydalanildi.

Xususan, R.A.Allahverdovning “Kichik biznes raqobat muhitini nazorat qilish” [2] mavzusidagi tadqiqot ishi hamda A.A.Zyuskinning “Raqobat muhiti va uning mintaqadagi tadbirkorlik muhitiga ta’siri” [3] mavzusidagi tadqiqoti, shuningdek, E.P.Garmashovanning “Raqobat muhitini kompleks baholashning asosiy bosqichlari ” [4] deb nomlangan maqolalari alohida diqqat-e’tiborga sazovor bo’lib, ushbu ilmiy

ishlanmalardan ham tadqiqotimizda va so'rovnomalarimizni shakllantirishda foydalandik.

METODOLOGIYA

Raqobat muhiti bizningcha bevosita tadbirkorlik subyektlari uchun raqobatni mavjud bo'lishini shakllantirgan holda ularda raqobatlashish uchun zaruriy xususiyatlarga ega bo'lish uchun birlamchi zaruriyatni keltirib chiqaradi, va shu asosda raqobatbardoshlikni shakllantirishda hamda uni izchil ravishda ta'minlashga doimiy ta'sir ko'rsatadi. Shuningdek raqobat muhiti iqtisodiyot tarmoqlari hamda mintaqaviy jihatdan chegaralanishi, xususiyatlarini o'zgarishi bilan ham ahamiyatli bo'ladi. Bundan kelib chiqqan holda biz ushbu tadqiqotimizda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi ma'lumotlaridan foydalangan holda O'zbekiston Respublikasi va Xorazm viloyati bo'yicha taqqoslama tahlilni o'tkazdik. Tadbirkorlik subyektlari tomonidan raqobat muhitini baholash xususiyatlarini to'liqroq tadqiq qilish maqsadida ijtimoiy so'rovnoma o'tkazgan holda uning natijalari bo'yicha ham tahliliy izlanishni amalga oshirdik.

TAHLIL VA NATIJALAR

O'zbekistonda kichik biznes va tadbirkorlik faoliyatini yanada rivojlantirish, iqtisodiyot tarmoqlari va mintaqalarda sog'lom raqobat muhitini shakllantirish maqsadida Statistika agentligi tomonidan 2022 yildan boshlab, choraklik asosda, tanlanma kuzatuv shaklida kichik biznes va tadbirkorlik subyektlari orasida oldingi hisob davriga (choraklik) nisbatan joriy davrda raqobat muhitidagi o'zgarishlar (yaxshilanish, o'zgarishsiz va yomonlashish)ni hamda kelgusi hisob davri uchun raqobat muhiti bo'yicha kutilmaslar (yaxshilanish, o'zgarishsiz va yomonlashish)ni baholash uchun hisobot.stat.uz elektron platformasi orqali hisobot so'rovnoma o'tkazila boshlandi. Quyidagi jadval [5, 6] 2022-2023 yillar davomida o'tkazilgan hisobot so'rovnomalar natijalari asosida shakllantirilgan bo'lib, jami beshta davr (chorak) bo'yicha tadbirkorlar baholari foizlarda ko'rsatilgan.

1-jadval

Raqobat muhitini taqqoslama tahlili (O'zbekiston Respublikasi va Xorazm viloyati bo'yicha)

Raqobat muhitini baholash tahlili	O'tgan yilning shu davriga nisbatan joriy davrdagi o'zgarishlar, foizda			Yaqin 3 oyda o'zgarishlar istiqboli, foizda		
	yaxshi	o'zgarishsiz	yomon	yaxshi	o'zgarishsiz	yomon
2022 yil 4 chorak O'zbekiston Respublikasi	40,8	54,3	4,9	42,1	54	3,9
2022 yil 4 chorak Xorazm viloyati	40,7	56,4	2,9	41,3	55,3	3,4
Respublika ko'rsatkichlariga nisbatan o'zgarish (+,-)	-0,1	2,1	-2	-0,8	1,3	-0,5
2023 yil 1 chorak O'zbekiston Respublikasi	37,9	57,5	4,6	40,9	56	3,1
2023 yil 1 chorak Xorazm viloyati	38,1	57,8	4,1	40,6	56,7	2,7
Respublika ko'rsatkichlariga nisbatan o'zgarish (+,-)	0,2	0,3	-0,5	-0,3	0,7	-0,4
2023 yil 2 chorak O'zbekiston Respublikasi	40,8	55	4,2	42,1	54,9	3
2023 yil 2 chorak Xorazm viloyati	38,1	57,8	4,1	40,6	56,7	2,7
Respublika ko'rsatkichlariga nisbatan o'zgarish (+,-)	-2,7	2,8	-0,1	-1,5	1,8	-0,3
2023 yil 3 chorak O'zbekiston Respublikasi	39	56,6	4,4	39,8	57	3,2
2023 yil 3 chorak Xorazm viloyati	38,3	59,9	1,8	39,1	59,3	1,6

Raqobat muhitini baholash tahlili	O'tgan yilning shu davriga nisbatan joriy davrdagi o'zgarishlar, foizda			Yaqin 3 oyda o'zgarishlar istiqboli, foizda		
	yaxshi	o'zgarishsiz	yomon	yaxshi	o'zgarishsiz	yomon
Respublika ko'rsatkichlariga nisbatan o'zgarish (+,-)	-0,7	3,3	-2,6	-0,7	2,3	-1,6
2023 yil 4 chorak O'zbekiston Respublikasi	41,2	54,1	4,7	42,1	54,9	3
2023 yil 4 chorak Xorazm viloyati	35,3	63,2	1,5	35,9	+2,3	-1,6
Respublika ko'rsatkichlariga nisbatan o'zgarish (+,-)	-5,9	9,1	-3,2	-6,2	54,9	3

Manba: Mualliflar ishlanmasi

O'zbekiston Respublikasi bo'yicha tahlil qilinayotgan davrlarda oldingi hisob choragiga nisbatan raqobat muhitini yaxshilanganini bildirgan tadbirkorlar foizi o'rtacha 39,94ni, o'zgarishsiz deb baholaganlar 55,5 foizni, raqobat muhiti yomonlashdi degan tadbirkorlik subyektlari foizi o'rtacha 4,56 foizni tashkil qilgan. Mos ravishda, xuddi shu davrlarda Xorazm viloyatida tadbirkorlarning choraklar bo'yicha o'rtacha 38,1 foizi raqobat muhitini yaxshilanganini bildirgan bo'lsa, o'rtacha 59,2 foiz tadbirkorlar mintaqada o'zgarmagan raqobat muhiti mavjud deya e'tirof etgan.

Viloyatimizda raqobat muhitini yomonlashganini esa 2,88 foiz tadbirkorlar bildirgan bo'lib, ushbu ko'rsatkich respublika ko'rsatkichlaridan 1,68 foizga past bo'lganini bilishimiz mumkin. Viloyat ko'rsatkichlari bilan respublika ko'rsatkichlarini taqqoslaganda eng katta farqlar 2023 yil 4 chorakda kuzatilgan bo'lib, eng kichik farqlar esa 2023 yil 1 chorakda kuzatilgan.

Kelgusi choraklikda raqobat muhiti yaxshilanishiga ijobiy munosabat bildirgan tadbirkorlar respublika bo'yicha o'rtacha 41,4 foizni tashkil qilgan bo'lsa, viloyatimizda esa bu ko'rsatkich 39,5 foizga teng bo'lgan. Raqobat muhiti o'zgarmaydi degan tadbirkorlar ulushi esa respublika bo'yicha o'rtacha 55,36 foizni, Xorazm viloyatida ham tadbirkorlarning 58,12 foiz shu nuqtayi nazarni tasdiqlashgan.

Raqobat muhiti yomonlashishini prognoz qiluvchi tadbirkorlar ulushi mos ravishda respublikada 3,24 hamda viloyatda 2,38 foizni tashkil qilgan. Kutilmalar bo'yicha Respublika hamda viloyat ko'rsatkichlari orasida eng katta farq 2023 yil 4 chorak bo'yicha hamda eng kichik farqlar 2023 yil 1 – chorakda kuzatilgan.

Qo'shimcha tarzda, mazkur tahlil orqali shuni aytish mumkinki, raqobat muhitini yomonlashganini belgilagan, kelgusi davrda ham uni yaxshilanmasligini bildirgan tadbirkorlar ulushini kamligi milliy iqtisodiyotimizda hamda mintaqamizda hukumatimiz tomonidan olib borilayotgan samarali iqtisodiy islohotlar natijasi ekanligini aytishimiz mumkin. Kelgusi davrlarda ham ushbu hisobotni yuritish, uni natijasini tahlil qilish va imkon boricha so'rovnoma hisobot natijalarini faqatgina mintaqalar bo'yicha emas, balki iqtisodiyot tarmoqlari bo'yicha alohida e'lon qilib borish ham sog'lom raqobatni shakllantirishda va ta'minlashda muhim ijobiy omil vazifasini bajaradi.

Mintaqadagi faoliyat ko'rsatayotgan tadbirkorlarda raqobatga, raqobat muhitiga bo'lgan munosabati, raqobatchilarni aniqlash manbalarini o'rganish bo'yicha maxsus anketa so'rovnoma tashkil qilindi. Anketa so'rovnoma mintaqamizning deyarli barcha tumanlaridan kichik korxonalar, ta'sischi, rahbar va moliyaviy xodimlari

ishtirok qildi. To'plangan 150ga yaqin anketalardan mazmunan va shaklan mos hamda to'liq to'ldirilgan, yakunlangan jami 100ta anketa so'rovnoma tahlil uchun tanlab olindi. Anketasi tanlab olingan respondentlarning 28i qishloq xo'jaligi, 12 %i sanoat, 19 %i qurilish, 13 %i xizmat ko'rsatish, 28 %i savdoda faoliyat ko'rsatayotgan bo'lib, mazkur kichik korxonalarning ta'sischi va rahbarlarning 82%i erkak, 18 %i ayol kishi, 30 yoshgacha bo'lganlar 13 %ni, 30-40 yosh oralig'idagilar 40 %ni, 40-50 yosh oralig'idagilar 27 %ni, 50 yoshdan kattalar 20 %ni tashkil qildi.

Anketa so'rovnoma savollari kompleks ko'rinishda ya'ni, ham savolga nisbatan munosabatni ifodalovchi, hamda savol bo'yicha taklif qilingan omillarni (taklif qilish) tanlash bo'yicha shakllantirilgan bo'lib, respondentlarning savollar bo'yicha javob berish va tanlash, taklif berish imkoniyatlarini oshirishga mo'ljallangan. Tadqiqotni o'tkazish jarayonida respondent tadbirkorlar tomonidan savollarga munosabat bildirish, tanlash jarayoni ancha qiyin, murakkab tarzda va cho'zilgan holda kechdi. Bunga sabab sifatida respondentlarning firmalar operatsion faoliyati bo'yicha o'ta bandligi, bu kabi tadqiqotlarda oldin ishtirok etmaganliklari, munosabat bildirishda ancha ehtiyotkor bo'lganliklarini ko'rsatishimiz mumkin.

Mintaqada kichik firmalar o'rtasida sog'lom raqobat mavjudligini aniqlash bo'yicha respondentlardan so'ralgan "Joylashgan mintaqangizda kichik firmalar o'rtasida sog'lom raqobat mavjudmi yoki mavjud emasmi" savolga 86 foiz tadbirkorlar tomonidan "ha" deb javob berishgan bo'lsa, 14 foiz respondentlar sog'lom raqobat mavjud emas deb hisoblashlarini bildirgan. Tarmoqlar bo'yicha esa xizmat ko'rsatish va qurilish sohalarida sog'lom raqobat mavjud deb hisoblovchilar ko'p bo'lgan bo'lsa (mos ravishda 100 va 95 foiz), raqobat mavjudligini inkor qiluvchi tadbirkorlar soni qishloq xo'jaligi, savdo va sanoat sohalarida ko'pligi aniqlandi. (mos ravishda 22, 18 va 7 foiz).

2-jadval.

Mintaqada kichik firmalar o'rtasida raqobat mavjudligi tahlili

Tarmoqlar	"Ha" javoblar, foizda	"Yo'q" javoblar, foizda
Joylashgan mintaqan-gizda kichik firmalar o'rtasida sog'lom raqobat mavjudmi yoki mavjud emasmi	86	14
Tarmoqlar bo'yicha		
Qishloq xo'jaligi	78	22
Sanoat	83	17
Qurilish	95	5
Xizmat ko'rsatish	100	0
Savdo	82	18

Manba: So'rovnoma natijalari asosida mualliflar ishlanmasi.

Kichik firmalar o'rtasidagi raqobatga munosabatni aniqlash bo'yicha o'tkazilgan so'rovnomaga respondentlarning 98 foizi ijobiy, qolgani salbiy munosabat ko'rsatishini bildirgan. Tarmoqlar bo'yicha savdo, sanoat va qurilish sohasida faoliyat ko'rsatuvchi subyektlarning barchasi raqobat va raqobat muhitining o'z faoliyatiga ijobiy ta'sir ko'rsatishini bildirgan bo'lsa, qishloq xo'jaligi hamda sanoatda salbiy munosabat bildiruvchilar foizi mos ravishda 4 va 8 foizni tashkil qilgan.

3-jadval.

Kichik firmalar o'rtasida raqobatga munosabat tahlili

Tarmoqlar	Ijobiy deb javob berganlar, foizda	Salbiy deb javob berganlar, foizda
Kichik firmalar o'rtasidagi raqobatga munosabatingiz ijobiy/salbiy	98	2
Tarmoqlar bo'yicha		
Qishloq xo'jaligi	96	4
Sanoat	92	8
Qurilish	100	0
Xizmat ko'rsatish	100	0
Savdo	100	0

Manba: So'rovnoma natijalari asosida mualliflar ishlanmasi.

Raqobat muhiti va uning ta'sirini chuqurroq tahlil qilish maqsadida respondentlardan so'ralgan "Sizning kichik firmangizga raqobatchilar mavjud deb hisoblaysizmi yoki hisoblamaysizmi?" so'rovga barcha tadbirkorlik subyektlari vakillari "ha" deb javob berishgan.

4-jadval.

Raqobatchi firmalar to'g'risida ma'lumotlar manbalari tahlili

Raqobatchi firmalar to'g'risida qayerdan ma'lumot olasiz?	Jami tanlangan omillar soni, ta	Jamiga nisbatan, %da
Mahsulotlaridan (qadog'idan)	46	15,33
Xaridorlardan	79	26,33
Nazorat qiluvchi tashkilotlardan (hokimiyat, soliq, monopoliyaga qarshi kurashish va boshqalar)	14	4,67
Xodimlardan	29	9,67
Ta'minotchilardan	60	20,00
Internet va ijtimoiy tarmoqlardan	39	13,00
Televideniye va radio kanallaridan	7	2,33
Matbuot (gazeta, jurnallar) orqali	4	1,33
Maxsus marketing xizmati ko'rsatuvchi firmalardan	9	3,00
Do'st yaqinlar, hamkorlardan	4	1,33
Jami omillar to'plami	300	100,0

Manba: So'rovnoma natijalari asosida mualliflar ishlanmasi.

"Raqobatchi firmalar to'g'risida qayerdan ma'lumot olasiz?" degan so'rovnomadagi javoblardan asosiy ma'lumot manbalari sifatida "xaridorlar" (26,33 foiz), "ta'minotchilar" (20 foiz), "Mahsulotlaridan (qadog'idan)" (15,33 foiz) hamda "Internet va ijtimoiy tarmoqlardan" (13 foiz) tanlangan bo'lsa, eng kam tanlangan manbalar sifatida "Matbuot (gazeta, jurnallar) orqali" hamda "Do'st yaqinlar, hamkorlardan"lar tanlandi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

So'rovnoma o'tkazilgan barcha tadbirkorlar o'zaro muloqot davomida raqobat muhitini, raqobatchilar faoliyatini o'z mahsulotlarining hamda korxonalarining raqobatbardoshligini oshirishga ta'siri yuqori ekanligini, raqobatbardoshlikni

shakllantirish, qanday raqobat strategiyasini tanlash bo'yicha asosiy omil sifatida xizmat qilishini ta'kidlashdi. Kelgusidagi ushbu yo'nalishlardagi tadqiqotlarga taklif sifatida raqobat muhitini o'rganishda tarmoq hamda mintaqaviy xususiyatlarini hisobga olishni ko'rsatishdi.

Xulosa sifatida, shuni e'tirof qilish lozimki, sog'lom raqobat muhitini shakllanishi kichik biznes va tadbirkorlikni rivojlanishiga to'g'ridan — to'g'ri ta'sir qiladi. Tadbirkorlik subyektlari esa raqobat muhiti asosida o'z faoliyati hamda mahsulotlari raqobatbardoshligini shakllantirish uchun yo'nalishlarni tanlashni hamda raqobat strategiyalarini shakllantirishni amalga oshiradilar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Sh.Mirziyoyev “Raqobat muhitini yanada rivojlantirish va iqtisodiyotdagi davlat ishtirokini qisqartirish bo'yicha qo'shimcha chora tadbirlar ” to'g'risidagi [O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 - yil 6 iyuldagi PF – 6019 sonli] Farmoni., 06/07/2020 yil

2. Р.А.Аллахвердов. Автореферат диссертации на тему “Регулирование конкурентной среды малого бизнеса” Санкт-Петербург 2007

3. Зюськин Анатолий Анатольевич Конкурентная среда и ее влияние на развитие предпринимательского климата в регионе DOI: 10.35854/1998-1627-2019-10-57-64 Economics and management . N 10 (168) 2019 57 -64 st

4. Основные этапы комплексной оценки конкурентной среды Гармашова Е.П. 11 (Севастопольский государственный университет, Севастополь, Россия) Экономика, предпринимательство и право ISSN 2222-534X

5. Stat.uz (O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi rasmiy sayti)

6. Xorazmstat.uz (Xorazm viloyati Statistika boshqarmasi rasmiy sayti)